

॥ श्रीकृष्णब्रह्मतन्त्रपरकालमहादेशिकाः ॥

विद्वत्कविसार्वभौमाः कविगण्डमेरुण्डाः

अलङ्कारमणिहार लक्षणश्लोकाः.

नयन् श्रीवृषाद्विभं जगद्धिनगरक्षणम् ।
 नदान्यं परमं प्रत्य वक्षोन्ऽङ्कारलक्षणम् ॥

(६) उपमा.

उट्टमा भानि मास्यश्रीन्मयोर्वेष मीपमा ।
 वासथार्थोपस्थात्कं यस्यादृश्यं चारु मीपमा ॥
 पूर्णा लोलेलङ्कारतर्जद्वेसा द्विधोदिना ।
 उपमानं योपमेयं पर्यो वाचकमित्यदः ॥
 पशुपुत्रपशुपानं चमत्ता रि पूर्णापमा मना ।
 योपमेयमानयोऽपमेयमा वाचकयोगिनि ।
 एवतिःपनपादानि धनेदःमोपमाऽशुवा ।
 वाचकम्यात्र पर्येय पर्येयानकयोऽपथा ॥
 योपमेयानवयोर्षे नपानमा पशुपथा ।
 उपमानस्य लोपे न गदुमा पशुर्था इदुवा ।
 मीपमा पर्यो वाचकौपमानोऽपदि कोपिदिः ।
 यथावदानल्लुपाऽपवा योपि पर्योपमानयोः ॥
 धदुर्था पर्योपमेयानवाचकानां विपमेये ।
 एव वरपमान-इधर विपमेयेऽपदि ॥

प्राचां मते विभागोऽस्या उपमायाः प्रपञ्चयते ।
 पूर्णा लुप्तेति भेदेन द्विविधा सा तयोः पुनः ॥
 श्रौत्यार्थीति द्विधा पूर्णा वाक्यगा च समासगा ।
 तद्धितस्थेति च त्रेधा ते द्वे स्यातां पृथक्पृथक् ॥
 यथेववादिशब्दानां साक्षात्सादृश्यवाचिनाम् ।
 उपादाने भवेच्छ्रौतीत्याहुश्शास्त्रविचक्षणाः ॥
 ये धर्मिष्व्यवधानेन सादृश्यप्रतिपादकाः ।
 सदृक्निभादिशब्दानां तेषामर्थी प्रयोगतः ॥
 त्रिविधा स्यादेकलुप्ता द्विलुप्ता तु चतुर्विधा ।
 एकरूपा त्रिलुप्तेति लुप्ता सामान्यतोऽष्टधा ॥
 धर्मस्याथोपमानस्य वाचकस्य विलोपने ।
 त्रिविधा स्यादेकलुप्ता द्विलुप्ता तु चतुर्विधा ॥
 धर्मवाचकयोर्लोपे तथा धर्मोपमानयोः ।
 वर्ण्यवाचकयोस्तद्वाचकावर्ण्ययोरपि ॥
 त्रिलुप्ता त्वेकधा धर्मवाचकावर्ण्यलोपतः ।
 क्रमेण धर्मलुप्तादेर्विभागोऽथ प्रदर्शयते ॥
 पूर्णावद्धर्मलुप्ताऽपि श्रौत्यार्थीति द्विधा भवेत् ।
 तत्र श्रौती तद्धिते तु न स्यादन्वयहानतः ॥
 लुप्तोपमाना द्विविधा वाक्यगा च समासगा ।
 वादिलुप्ता समासे स्यात्कर्माधारक्यचोः क्यञ्चि ॥
 कर्मकर्त्रोर्णमुञ्चि च णिनौ क्विपि च तद्धिते ।
 एवं नवप्रकारैषा ज्ञेया वाचकलोपिनी ॥
 धर्मवाचकलुप्ता तु वर्णिता क्विप्समासयोः ॥
 धर्मोपमानलुप्ता तु वाक्ये वृत्तौ च तद्धिते ॥

कनिष्ठस्य वाचकोपमेयाभ्यामपि संवना ।
 कनिष्ठस्य वाचकोपमेयाभ्यामपि संवना ॥
 या यथाज्ञानकावर्णनस्य वा स्यात्प्रमादता ।
 एवमष्टविधा लुप्ताः प्रानां गीत्या निम्नपिनाः ॥
 एकस्यैवोपमेयस्य घटनेकोपमानता ।
 तदा प्रान्तोपमेयतामाहुः केचिद्विचक्षणाः ॥
 पूर्वपूर्वोपमेयस्य भवेत्तृणरोचसम् ।
 उपमानत्वमेवोक्तः कविभि रगनोपमा ॥

(२) उपमेयोपमा

छाभाद्रण्योपमेयस्य स्यादन्यानादरश्च तत् ।
 उपमाया अनिष्पत्तिर्वर्ण्येनान्यस्य चापि तत् ॥
 उपमानस्य कैमर्थ्यं प्रतीपं पञ्चमं विदुः ।

(७) रूपकं.

यत्स्याद्विषयिरूपेण विषयस्योपरक्षणम् ।
 रूपकं तद्विधाऽभेदताद्रूप्यावसितं विदुः ॥
 आरोपे सत्त्वभेदस्याभेदरूपकमुच्यते ।
 ताद्रूप्यरूपकं तत्स्यात्ताद्रूप्यस्य स चेद्भवेत् ॥
 तद्वयं च त्रिधाऽऽधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ।
 पूर्वावस्थात आरोप्यमाणस्याधिक्यवर्णनम् ॥
 वर्णय्यां चेदवस्थायामधिकाभेदरूपकम् ।
 न्यूनता प्रागवस्थातश्चेन्न्यूनताभेदरूपकम् ॥
 आधिक्यन्यूनताभावेऽनुभयाभेदरूपकम् ।
 ताद्रूप्यरूपकेऽप्येवं त्रैविध्यं सद्भिर्ब्रह्मताम् ॥
 प्राचां मते विभागोऽपि रूपकस्य निरूप्यते ।
 त्रिधा साङ्गं निरङ्गं च परम्परितमित्यदः ॥
 समस्तवस्तुविषयमेकदेशविवर्ति च ।
 इति सावयवं चापि द्विविधं तत्र रूपकम् ॥
 यत्परस्परसंश्लेषनिष्पत्तीनां निबध्यते ।
 रूपकाणां तु संघातो भवेत्सावयवं हि तत् ॥
 निरूपणेऽवयविनोऽवयवानां च शब्दतः ।
 समस्तवस्तुविषयं भवेत्सावयवं हि तत् ॥
 आरोप्यमाणं शाब्दं चेत्कचिदार्थं च कुत्रचित् ।
 एकदेशविवर्त्याख्यमिदं सावयवं विदुः ॥

निरद्वं तद्विद्वर्थस्यादद्विमापस्य रूपणम् ।
 नद्विधा केवलं मान्याद्वयं चेति गतां पतम् ॥
 एकं विपयि यद्यन्यविपयन्विनमुपयते ।
 कार्यकारणभावेन स्यात्परम्परिते नदा ॥
 श्रिष्टाश्रिष्टविभेदन नन्परम्परिते द्विधा ।
 केवलं गान्तिका चेति नद्वयं द्विविधं भवेत् ॥
 एवमष्टधिरं माचां धने रूपरुमिद्वयते ।

(८) पञ्चिनामः.

(१३) अपहृतिः.

आहार्याभेदबुद्धेश्चेन्निषेधोऽङ्गयङ्गमेव वा ॥
 एतां सामान्यतः प्राहुरपहृतिमलङ्कृतिम् ॥
 अन्यारोपफलो यस्स्यात्प्रकृते धर्मनिहवः ।
 अलङ्कृतिरियं शुद्धापहृतिर्नाम गद्यते ॥
 स एवापहृद्यो युक्तिपूर्वश्चेद्धेत्वपहृतिः ।
 पर्यस्तापहृतिर्यत्र क्वचित्त्तद्धर्मनिहवः ॥
 वर्णनीये तदारोपफलको वर्ण्यते यदि ।
 भ्रान्तेर्निवारणेऽन्यस्य शङ्कायां भ्रान्त्यपहृतिः ॥
 अन्यस्य शङ्कया छेकापहृतिस्तध्यनिहुतौ ।
 छलच्छन्ननिमाद्यैश्च वपुरात्मादिकैः पदैः ।
 निहुतिश्चेदभिव्यङ्ग्या कैतवापहृतिर्हि सा ॥

(१४) उत्प्रेक्षा.

यदन्यधर्मसंबन्धादन्यस्यान्यत्वतर्कणम् ।
 सोत्प्रेक्षोक्ता त्रिविधा स्याद्वस्तुहेतुफलात्मना ॥
 उक्तानुक्तास्पदत्वेन वस्तूत्प्रेक्षा द्विधा मता ।
 हेतूत्प्रेक्षाफलोत्प्रेक्षे सिद्धासिद्धास्पदत्वतः ॥

(१५) अतिशयोक्तिः

निगीर्य विषयं यत्र विषयेवाध्यवस्यते ।
 रूपकातिशयोक्तिं तामलङ्कारविदो विदुः ॥
 उक्ता सापहवा सैव यद्यपहृतिगर्भिता ।
 भेदकातिशयोक्तिर्यत्प्रःश्रुतस्यान्यतोच्यते ॥
 असंबन्धेऽपि संबन्धो वर्ण्योत्कृष्टचै यदीर्यते ।
 संबन्धातिशयोक्तिं तामलङ्कारविदो जगुः ॥

योगेऽप्ययोगोऽमंरन्धानिगयोक्तकटीर्यते ।
 हेतुकार्यमदन्त्रे स्यान्मेयमक्रमपूर्विका ॥
 हेतुममाक्तिमात्रेण कार्यं चेद्विनियेष्यते ।
 चपन्थानिगयोक्तिस्त्वा निपूर्णविनिगद्यते ॥
 हेतो कार्यस्य च स्यात्तन्त्रोर्वापर्यविपर्ययः ।
 भत्यन्तानिगयोक्तिः नामाहुः काव्यविवरणाः ॥

(६६) गुण्ययोगिना

(२१) निदर्शना

उपात्तयोरर्थयोश्चेदार्थाभेदः प्रकीर्तते ।
 औपम्यपर्यवसितो भवेत्सेयं निदर्शना ॥
 पदार्थपूर्वा साऽन्या स्यादुपमानोपमेययोः ।
 यत्रान्यतरघर्मस्यान्यत्रारोपणमुच्यते ॥
 सदसद्बोधनं स्याच्चेत्क्रिययाऽन्या निदर्शना ॥

(२२) व्यतिरेकः

उक्तः कश्चिद्विशेषश्चेदुपमानोपमेययोः ।
 तमाहुर्व्यतिरेकारूप्यमलंकारं विचक्षणः ॥
 उपमेयस्योपमानाद्यदा गुणाविशेषतः ।
 उत्कर्षो वर्ण्यते प्राहुर्व्यतिरेकं तदा बुधाः ॥

(२३) सहोक्तिः

गुणप्रधानताभाजोरर्थयोरुभयोर्यदा ।
 वर्ण्यस्सहार्थसंबन्धस्सहोक्तिं तां तदा विदुः ॥

(२४) विनोक्तिः

किञ्चिद्विना प्रस्तुतस्य रम्यताऽरम्यताऽपि वा ।
 निवध्यते यदि तदा सा विनोक्तिरलंक्रुतिः ॥

(२५) समासोक्तिः

साम्याद्भेदकमात्रस्य गम्यमप्रस्तुतं यदि ।
 समासोक्तिमिमां प्राहुः प्राञ्चोऽलंकारवेदिनः ॥

(२६) परिकरः

साभिप्राये परिकरोऽलंकास्स्याद्विशेषणे ।

(३०) प्रस्तुताङ्कुरः

प्रस्तुतस्य प्रस्तुतेन व्यञ्जने प्रस्तुताङ्कुरः ॥

(३१) पर्यायोक्तम्

पर्यायोक्तं त्वन्यमङ्गथा कथितं चेद्विवक्षितम् ।
व्याजेन रमणीयेन यदि स्वस्य परस्य वा ॥
साध्यतेऽभीप्सितं तच्च पर्यायोक्तं विदुर्बुधाः ॥

(३२) व्याजस्तुतिः

स्तुत्याऽभिव्यज्यते निन्दा निन्दया वा स्तुतिर्यदि ।
तत्र व्याजस्तुतिं नाम प्राज्ञाः प्रादुरलंक्रुतिम् ॥
स्तुत्या निन्दा निन्दया वा स्तुतिर्भिन्नैकगोचरा ।
व्यङ्ग्या विभिन्नविषया स्तुत्या व्याजस्तुतिस्स्तुतिः ॥

(३३) व्याजनिन्दा

व्याजनिन्दा तु निन्दाया निन्दया व्यङ्ग्यता यदि ॥

(३४) आक्षेपः

स आक्षेपो भवेत्स्वोक्तिनिषेधो यो विमर्शतः ।
निषेधो यो बाधितस्सन् विशेषं कंचिदाक्षिपेत् ॥
वक्ष्यमाणोक्तविषयं तमाक्षेपं परे जगुः ।
निषेधाभासचद्विध्याभासोऽप्याक्षेप इष्यते ॥

(३५) विरोधः

स विरोधोऽविरोधेऽपि विरोधाभासता यदि ।
जात्यादीनां स्वस्वपरसंबन्धाद्दशधा भवेत् ॥

। ३६ । विभावना

कारणव्यतिरेकेऽपि कार्योन्वाचिर्विभावना ।
कारणानामसामग्र्ये कार्यजन्य च सा मता ।
तृतीया मीनवन्धेऽपि कार्योन्वाचिर्विभावना ।
विभावना चतुर्थी प्वाङ्गायोन्वाचिकारणात् ॥
कार्योन्वाचिर्गुडावेत्यथर्था सा विभावना ।
कारणव्योत्पन्न कार्यापत्ति गृही विभावना ॥

यत्किञ्चिदिष्टसिद्धयर्थं य उद्योगो वितन्यते ।
अनिष्टेन विना तस्य सिद्धिश्च सममुच्यते ॥

(४२) विचित्रम्

इष्टैषिणेष्टसिद्धयै तद्विपरीतं क्रियेत चेत् ।
प्रयत्नस्तामिमां प्राहुर्विचित्रालंकृतिं बुधाः ॥

(४३) अधिकम्

आधेयाधिक्यकथनमाधारान्महतोऽधिकम् ।
आधाराधिक्यकथनमाधेयाद्विपुलाच्च तत् ॥

(४४) अल्पम्

आधारसौक्ष्म्यमाधेयात्सूक्ष्मादल्पं तदुच्यते ।
सूक्ष्मादाधारतस्सौक्ष्म्यमाधेयस्य च तद्भवेत् ॥

(४५) अन्योन्यम्

विशेषाधानमन्योन्यमन्योन्यालंकृतिं विदुः ।

(४६) विशेषः

विशेषस्त्याद्विनाऽऽधारादाधेयं वर्ण्यते यदि ॥
यत्रैकमेव युगपदनेकाधारसंश्रयम् ।
आधेयं वर्ण्यते सोपि विशेषः परिकीर्तितः ॥
किञ्चित्कार्यारम्भमात्रादन्यत्कार्यं सुदुष्करम् ।
कृतं निवध्यते यत्र विशेषस्सोपि संमतः ॥

(४७) व्याघातः

तत्कार्यसाधनं वस्तु तद्विरुद्धस्य साधनम् ।
क्रियते चेत्तदा ख्यातो व्याघातोऽसावलंकृतिः ॥
पराभिमतकार्यस्य विरुद्धा केनचित् क्रिया ।

सांकर्यतो निबद्धा चेद्व्याघातस्मापि कथ्यते ॥
 पशुलमोक्षरस्य स्थानपूर्वपूर्वातिवन्धिता ।
 अर्थेषु परिक्वदेषु व्यत्ययो नाऽपि नृजला ॥

(४८) कारणमाला

पूर्वपूर्ववस्तुभिर्मयादृत्तरोक्षरकारणः ।
 गुम्भः कारणमाल्या वैपरीत्येऽपि चेत्यने ॥

(४९) मयावर्ती

उत्तरमोक्षरस्य मया-पूर्वं पूर्वं विशेषणम् ।
 विशेष्यं वा यदा प्रादुर्गिमांभतावर्ती नदा ॥

(५०) मान्यार्थोपक्रम

मान्यार्थोपक्रमेनन्वार्थोपक्रमेणोपक्रमः ।

(५१) मारः

मैत्रोत्तरमोक्षरमोक्षरं मार इत्यन्वयेन युते ।

(५५) परिसंख्या

एकस्यानेकसंप्राप्तौ यदेकत्र नियन्त्रणम् ।
परिसंख्येति तत् प्रादुरलंकाराध्वयायिनः ॥

(५६) विकल्पः

विकल्पः पाक्षिकप्राप्तिर्वर्ण्यते चेद्विरुद्धयोः ।

(५७) समुच्चय

योगपद्यात्पदार्थानामन्वयस्स्यात्समुच्चयः ।

(५८) कारकदीपकम्

ऋमिकाणां क्रियाणां चेदेककारकगामिनाम् ।
गुम्भनं क्रियते तच्च भवेत्कारकदीपकम् ॥

(५९) समाधिः

कारणान्तरसाभिध्यवशात्कार्यस्य कस्यचित् ।
सौकर्यं वर्ण्यते यत्र समाधिस्तत्र गीयते ॥

(६०) प्रत्यनीकम्

बलिनि प्रतिपक्षे वा तत्पक्षे वा तिरस्कृतिः ।
तत्प्रतिद्वन्द्विसाहं वा प्रत्यनीकमितीर्यते ॥

(६१) काव्यार्थापत्तिः

दण्डापूपिकया यत्रार्थान्तरापतनं भवेत् ।
काव्यार्थापत्तिरेषा स्यादलंकारविदां मता ॥
अर्थेन केनचित्तुल्यन्यायादर्थान्तरस्य चेत् ।
आपत्तिः कथ्यते सैवा काव्यार्थापत्तिरुच्यते ॥

(६०) काव्यलिङ्गम्

यत्सामान्यविशेषत्वानालीढं स्यान्ममर्थनम् ।
समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यालिङ्गं तदुच्यते ॥

(६१) अर्थान्तरन्यासः

समर्थनं विशेषस्य सामान्येनास्य तेन वा ।
आह्वरर्थान्तरन्यासं साधर्म्येणेतरेण वा ॥

(६२) विकस्वरः

सामान्येन विशेषस्य क्रियते मन्ममर्थनम् ।
पुनस्तस्य विशेषेण स विकस्वर इत्यने ॥

(६३) प्रौढोक्तिः

यदुक्तार्थानिमित्तस्य तन्निमित्तान्वहनम् ।
प्रौढोक्तिरेषा कथिता जगदेवमर्षवर्षुषः ॥

उपायसिद्धये यत्रे क्रियमाणे यदृच्छया ।
साक्षात्फलस्य लाभोऽपि प्रहर्षणमितीरितम् ॥

(७०) विषादनम्

यदभीष्टविरुद्धार्थलाभस्तत्स्याद्विषादनम् ।

(७१) उल्लासः

यदन्यगुणदोषाभ्यामन्यस्य गुणदोषयोः ।
आधानं वर्ण्यते प्रादुरुल्लासालंकृतिं तु ताम् ॥

(७२) अवज्ञा

न स्यातां यदि ते ताभ्यां साऽवज्ञालंकृतिर्भवेत् ।

(७३) अनुज्ञा

अनुज्ञा सा गुणौत्सुक्याद्दोषस्याभ्यर्थना यदि ।

(७४) तिरस्कृतिः

गुणस्य दोषसंबन्धाद्दोषश्चेत्सा तिरस्कृतिः ।

(७५) लेश

गुणो दोषतया दोषो गुणत्वेनाथवा यदि ।
वर्ण्यते तमलंकारं लेशमाहुर्मनीषिणः ॥

(७६) मुद्रा

प्रकृतार्थपरैश्शब्दैर्मुद्रा सूच्यार्थसूचनम् ।

(७७) रत्नावली

प्रसिद्धसहपाठानामर्थानां न्यसनं यदि ।
रत्नावली सा विख्याता सक्रमाक्रमताभिदा ॥

(७८) तद्गणः

स्वगुणस्य परिहारात्तद्गणोऽन्यगुणग्रहः ।

(७९) पूर्वैरुपम

स्वगुणस्य पुनः प्राप्तिः पूर्वैरुपमिनीयेने ॥
यत्तु स्याद्विक्रमेऽप्यर्थे पश्चात्प्रधानवर्तनम् ।
पूर्वैरुपमं तदप्याह्वयलं कृतिविशानदाः ॥

(८०) तत्तद्गण

अतद्गणं तद्गणान्यगुणानङ्गीकृतिं विदुः ।

(८१) अल्लगुण.

स्वयजामीगुणवदन्प्राप्तिः स्वयं गतिः ।
उत्कर्षः पूर्वैरुपमस्य गुणस्यान्वयं हि ननु ॥

(८६) उत्तरम्

उन्नतिप्रश्नमथवा निबद्धप्रश्नमुत्तरत् ।
 साकूतमुच्यते यत्र तत्रोत्तरमुदीरितम् ॥
 चित्रोत्तरमलंकारः प्रश्नाभिन्नोत्तरं भवेत् ।
 यद्योत्तरान्तराभिन्नमुत्तरं तदपीष्यते ॥

(८७) चित्रप्रश्नः

प्रश्नः प्रश्नान्तराभिन्नो यदि वान्यार्थगर्भितः ।
 निबध्यते तं कतिचिच्चित्रप्रश्नाख्यमूचिरे ॥

(८८) सूक्ष्मम्

अन्याशयज्ञसाकूतचेष्टितं सूक्ष्मपीर्यते ।

(८९) पिहितम्

परदृत्तज्ञसाकूतचेष्टितं पिहितं मतम् ॥

(९०) व्याजोक्तिः

हेत्वन्तरोक्त्या व्याजोक्तिर्यदाकारस्य गूहनम् ।

(९१) गूढोक्ति

गूढोक्तिरितरोद्देश्यमन्यं प्रत्युच्यते यदि ॥

(९२) विवृतोक्ति

विवृतोक्तिरश्लेषगूढं विवृतं कविना यदि ।

(९३) युक्तिः

युक्तिस्स्यान्मर्मणो गुप्त्यै क्रियया परवञ्चनम् ॥

(९४) लोकोक्ति

लोकोक्तिस्स्यादसौ लोकप्रवादानुकृतिर्यदि ।

(१५) छेकोक्तिः.

व्यापेच्छेकोक्तिरन्यार्थगर्भा छेकोक्तिरिष्यते ॥

(१६) यत्रोक्तिः

अन्याभिप्रायकान्पोक्तमन्यथाऽन्येन योजयते ।
अपेक्षया यदि काका वा मा वक्रोक्तिर्निर्णीयते ॥

(१७) स्वभाषोक्तिः

जात्यादिभ्यश्च भाषोक्तिश्च भाषोक्तिर्निर्णीयते ।

(१८) भाषिकम्

एषोनादृष्टनामस्य तदनुनी ध्वनभाषिणी ॥
मन्वसे इव दृश्यते यत्र नञ्भाषिक मन्वस ।

(१०४) हेतु

साकं हेतुमता हेतुस्तुश्चेत्तुरीरितः ।
 केचिद्धेतुमतो हेतोश्चैक्यं हेतुं बुधा जगुः ॥
 इत्थं यथामति प्राचामर्वाचा च मतान्यलम् ।
 प्रविचार्यं शतं साग्रमलङ्कारा निरूपिताः ॥
 रसभावतदाभासभावशन्तिनिबन्धनाः ।
 रसवत्प्रेयऊर्जस्विसमाहितमिति श्रुताः ॥
 अपराङ्गव्यङ्ग्यभेदा ये प्रोक्ताः प्राक्तनैर्बुधैः ।
 अलंकारत्वमापन्नाश्चत्वारस्तेऽतिमुन्दराः ॥
 भावस्य चोदयस्सन्धिश्शबलत्वमिति त्रयः ।
 एवं सप्ताप्यलंकारा निरूप्यन्तेऽपरेऽधुना ॥

(१०५) रसवान्

रसे रसाङ्गे भावाङ्गेऽप्येष्वाहू रसबहुधाः ।

(१०६) प्रेयः

यदि भावरसाङ्गत्वं भावस्य प्रेय इष्यते ॥

(१०७) ऊर्जस्वी

भावाङ्गतां रसाभासो भावाभासोऽथवाऽश्रुते ।
 यदा तदेयमूर्जास्विनामाऽलंकृतिरुच्यते ॥

(१०८) समाहितम्

समाहितं भावशान्तेर्भावाङ्गत्वे त्वलंकृतिः ।

(१०९) भावोदयः

भावोदयस्य भावाङ्गभावे भावोदयो मतः ॥

(११०) भावमन्त्रिः

भावाद्भवे भावमन्त्रे भावमन्त्रिर्लङ्कृतिः ।

(१११) भावनायन्त्रा

भावाद्दे भावनायन्त्रे भावनायन्त्रायन्त्रे ॥

मयक्षादिप्रमाणानां भावनायन्त्रादिना यदि ।

नदा प्रमाणान्द्रागनष्टौ प्रादुः परं बुधाः ॥

(११२) प्रत्यक्षम

भ्रान्तिनामिन्द्रियाणां च स्तितिकर्षणं यद्भवेत् ।

दानं नदादुः प्रत्यक्षं चान्न भेदद्वन्द्वकृतिः ॥

(११८) संभवः

सम्भवोऽधिकसद्भावाच्चूनस्त्यस्यवधारणम् ।

(११९) पेटिह्यम्

यत्रेतिहोचुरित्याद्यमनिर्दिष्टप्रवक्तृकम् ।
पारम्पर्यं प्रवादस्य तत्रैतिह्यमलंकृतिः ॥

(१२०) संसृष्टिः

अलंकृतीनां सर्वासां यथासंभवमेळने ।
लौकिकानामिवैतासां चारुताशियेक्षणात् ॥
नरसिंहप्रक्रियया भात्यलंकारता पृथक् ।
अतस्तन्निर्णयं प्राचां मतेनात्राभिदध्महे ॥
तिलतण्डुलससंगरीत्या यत्रेतेरेतरम् ।
संसृज्येरन्नलंकारास्सा संसृष्टिरितीर्यते ॥
शब्दालंकारयोरर्यालंकृत्योश्च परस्परम् ।
उभयोरपि संसृष्टिरिति सा त्रिविधा मता ॥

(१२१) सङ्करः

यत्रान्योन्यमलंकाराः क्षीरनीरनयादमी ।
संकीर्येरन् संकरोऽयमिति काव्यविदो विदुः ॥
सोऽयमङ्गाङ्गिभावेन समप्राधान्यतस्तथा ।
संदेहेन तथा चैकवाचकानुप्रवेशतः ॥
चतुर्धा सङ्करः प्रोक्तश्श्रीमदप्पयदीक्षितैः ।
एवं नृसिंहाकृतयः पञ्चालंकृतयो मताः ॥

अङ्गाङ्गिमायमङ्करः

अप्रधानान्त्रिक्रियया प्रधानान्त्रिक्रिया यदि ।
उज्जीष्येन नदाऽङ्गाङ्गिभावमङ्कर इष्यते ॥

ममप्राधान्यमङ्करः

अन्यान्त्रकार्गर्भवोमद्यते काऽप्यन्त्रकृतिः ।
अन्यया तुन्यकान्त्रे चैन्ममप्राधान्यमङ्करः ॥
एककाम्बितनाभावेऽप्यन्त्रकार्गव्यं यदि ।
एकनेामद्यते मांषि ममप्राधान्यमङ्कर ॥

छेकानुप्रासः

छेकानुप्रासमाहुर्यत्साम्यं व्यञ्जनयोस्सकृत् ।
द्वयोर्द्वयोर्व्यञ्जनयोर्युग्मयोर्या निरन्तरा ।
आवृत्तिः कियते सोऽयं छेकानुप्रास ईर्यते ॥

वृत्त्यनुप्रासः

चल्लङ्घ्य सङ्ख्यानियमं पौनरुक्त्यं भवेद्यदि ।
एकद्वित्रयादिवर्णानां वृत्त्यनुप्रासमूचिरे ॥

छाटानुप्रासः

तात्पर्यमाप्रभिन्ना या शब्दार्थपुनरुक्तता ।
सोऽयं शाब्दः काव्यविद्विर्छाटानुप्रास ईर्यते ॥
वाक्यावृत्तौ पदावृत्तौ नामावृत्तौ च तन्निधा ।
समासैक्ये तद्वितायां स्यात्समासासमासयोः ॥
नामावृत्तौ पुनस्त्रेषा छाटानुप्रास ईरितः ।
पञ्चप्रकार एवं च छाटानुप्रास ईरितः ॥

यमकम्

अनर्थका वा भिन्नार्थास्सार्थकानर्थकाश्च वा ।
क्रमादावर्तिता वर्णा यदि तद्यमकं भवेत् ॥
श्लोकार्थपादतद्गागावृत्त्या स्यात्तच्चतुर्विधम् ।
आवृत्तावाद्यपादादेर्द्वितीयादौ भिदा नव ॥
द्विधा विभागे पादानां प्रथमाद्यादिमा यदि ।
द्वितीयाद्यादिभागेषु यम्यन्ते स्युर्भिदा दश ॥
प्रथमाद्यन्तिमा भागा द्वितीयाद्यन्तिमांशगाः ।

भवेद्युद्धेनदाऽपि स्युरेवमेव भिदा दश ॥
 एवं द्विधा विभागे तु भेदानां विंशतिर्भवेत् ।
 त्रिधा पादविभागे तु त्रिंशद्विंशत्यानां क्रमात् ॥
 परमन्त्यादिकाद्यान्मध्यादीन्यादिमध्यगम् ।
 अन्त्यमध्यं च मध्यान्त्यमेतेषां च समुच्यते ॥
 एतेऽन्यथादे नियता नियतकमनाञ्चिनः ।
 यस्मिन्ने चेदादिमध्यान्मभागास्तद्विदाऽद्यतम् ॥

पुनरुक्तयदाभास

पुनरुक्तयदाभानि यथार्थो न तु यन्तुतः ।
 पुनरुक्तयदाभासस्य नामागवानगोचरः ॥
 शब्देकनिष्ठशब्दाग्रेऽद्यस्यधेत्यर्था द्विधा ।
 तत्रैकमत्रमेतेन द्विधा शब्देकसंभवे ॥

शब्दाग्रेऽद्यदाभास

